

## Una proposta d'interpretació del nacionalisme des de l'antropologia<sup>1</sup>

### A proposal of interpretation of nationalism from anthropology

REBUT: 31-3-2019 // ACCEPTAT: 9-5-2019

Montserrat Clua i Fainé

*Universitat Autònoma de Barcelona*

#### **Resum:**

L'actual conflicte polític generat per les demandes independentistes catalanes és un dels desafiaments més importants a què s'enfronta l'antropologia a Espanya avui. Aquest article no analitza el procés català sinó que, fent un pas enrere, proposa partir del bagatge teòric i etnogràfic sobre el nacionalisme construït des de la disciplina com a punt de partida previ per aquells que vulguin afrontar l'anàlisi antropològica del que està passant avui a Catalunya. L'objectiu és presentar una proposta de marc d'interpretació antropològica del nacionalisme com a fenomen a partir d'aquest coneixement acumulat. L'article comença explicitant quins són els pressupòsits o premisses de partida que l'orienten, tant pel que fa a la possibilitat de construir una teoria del nacionalisme, com pel que fa als trets propis de la disciplina antropològica que s'assumeix que poden ser útils en aquest intent de comprensió del fenomen nacional. Continua després exposant una interpretació del nacionalisme, delimitant quins són els termes en joc i els seus significats, i acaba proposant quins camps d'anàlisi antropològica poden ser útils per a la comprensió realment interdisciplinària d'un fenomen tan complex com és la qüestió nacional.

**Paraules clau:** nacionalisme, antropologia, cultura, nació, ètnia, independentisme català

#### **Abstract:**

The current political conflict generated by Catalan independentist demands is one of the most important challenges faced by Anthropology in Spain today. This article does not offer an analysis of the Catalan process but, taking a step back, proposes to focus on theoretical and ethnographic background on the nationalism built from the discipline as a starting point for those who want to face the anthropological analysis of what is happening today in Catalonia. The objective of the article is to present a proposal for an anthropological interpretation of nationalism as a phenomenon, based on this accumulated knowledge. The article begins by stating the premises that guide the proposal, both in terms of the possibility of constructing a theory of nationalism, and of the characteristics of Anthropology that are assumed to be useful in the attempt to understand the national phenomenon. It continues exposing an interpretation of Nationalism, delimiting the terms involved and its meanings. It ends up proposing which fields of anthropological analysis can be useful for a truly interdisciplinary understanding of a phenomenon as complex as the national question.

**Keywords:** nationalism, anthropology, culture, nation, ethnicity, Catalan independence

<sup>1</sup> Aquest article és el resultat de la meua participació en la taula rodona inaugural de la 3a Setmana de l'Antropologia organitzada per l'Institut Català d'Antropologia el novembre de 2018, on se'ns va demanar sobre l'aportació que l'antropologia podia fer a la comprensió del procés independentista català. Agraïxo als revisors anònims de l'article els seus comentaris.

*Nationalism is and will continue to be for the time being a theoretical challenge; whether the present generation of social scientists can do better than the previous ones is still to be seen.*

Josep Ramon Llobera

## **Introducció**

El conflicte polític que es viu actualment a Espanya, resultat del desafiament a l'*statu quo* que ha significat l'augment de les demandes d'independència de Catalunya en la darrera dècada – l'anomenat “procés” català, que va culminar en la celebració d'un referèndum el dia 1 d'octubre de 2017-, és possiblement un dels reptes més importants al qual s'enfronten les i els antropòlegs catalans i espanyols. La crisi política ha posat damunt de la taula el debat sobre quina és l'aportació que l'antropologia pot fer (a nivell teòric i/o a partir de l'anàlisi etnogràfica, però també a nivell de compromís polític) per a una millor comprensió del moment que estem vivint. També treu a la llum els efectes que aquesta situació política està tenint sobre l'antropologia catalana i espanyola. És evident que el conflicte polític ens afecta directament com a ciutadans i ens obliga a posicionar-nos a nivell acadèmic i personal. Però també com a disciplina. De moment, però, en contrast amb la multiplicitat de llibres d'anàlisi del *procés* que han omplert les prestatgeries de les llibreries des de l'any 2012 fins avui (escrits per historiadors, periodistes, juristes o politòlegs), el silenci antropològic espanyol en termes de publicacions acadèmiques sobre el tema és clamorós<sup>2</sup>.

Es pot argumentar, encertadament, que aquest buit acadèmic pot ser producte de la forma de treballar de l'antropologia, que requereix d'uns *tempos* per fer bé la seva feina que no encaixen amb la rapidesa oportunista amb què es publiquen algunes obres des d'altres disciplines<sup>3</sup>. Ara bé, cal tenir en compte que el *procés* no és un fenomen que hagi aparegut de cop l'octubre de 2017, sinó que es poden rastrejar els seus orígens ben bé al 2006; o, si no es vol anar tant enrere, al 2010. I que es manifesta públicament com un problema polític important en les multitudinàries manifestacions que s'han viscut a Catalunya almenys des del 2012. Hi ha hagut prou temps, doncs, si no per publicar llibres, sí per fer recerques antropològiques sobre el fenomen que es reflectissin en articles o en comunicacions en congressos. Un ràpid repàs als diferents congressos de la FAAEE i de l'AIBR que han tingut lloc a l'estat espanyol durant aquest període mostra que el tema hi és absolutament absent (a excepció d'una comunicació presentada per mi mateixa a Tarragona el 2014). I no serà fins al congrés de l'AIBR de Granada de setembre del 2018, quan es complia gairebé un any de la celebració del referèndum de l'1 d'octubre, que es poden trobar dues comunicacions que abordaven la qüestió. Pel que fa a articles, destaca la contribució de Kammerer (2014). Aquest silenci acadèmic contrasta encara més si es compara amb l'interès que va mostrar l'antropologia espanyola (i també alguns autors estrangers) sobre la identitat i els processos polítics de reivindicació nacional a Espanya i Catalunya durant la dècada dels vuitanta (Mira 1985; Barrera 1985; Woolard 1989; Moreno 1991; Pujadas 1990). I concretament en el cas català, també entre finals dels anys noranta i primers dels dos mil (Ballester i Figueras 1997; Pujadas 1999; Esteve Fabregat 2004; Llobera 2003; Alland & Alland 2006).

<sup>2</sup> Fem referència aquí a les publicacions acadèmiques basades en el treball etnogràfic, que són les que interessen en aquest article. Pel que fa al posicionament polític al voltant del tema, sí que hi ha hagut algunes contribucions periodístiques o en mitjans digitals i xarxes socials per part d'antropòlegs com Isidoro Moreno, Llorenç Prat i Manuel Delgado.

<sup>3</sup> Aquest seria el meu propi cas, que si bé porto anys treballant el tema i he publicat alguns articles i capítols de llibre sobre el tema (Clua i Fainé 2002; 2011; 2014), tinc pendent la publicació de l'etnografia.

Potser un altre motiu del silenci acadèmic de la disciplina amb aquest tema pot ser la proximitat personal i política amb el tema, si bé aquesta proximitat no sembla que hagi estat inconvenient per als antropòlegs espanyols per analitzar altres temes d'actualitat política espanyola -com poden ser el moviment 15M, així com els problemes d'habitatge (els desnonaments o els preus dels lloguers), de mobilitat (migracions, refugiats) o vinculats a noves formes de parentiu (adopcions, gestacions subrogades), només per posar alguns exemples recents. I de fer-ho en alguns casos amb un alt grau d'implicació i compromís polític en paral·lel o com a fonament explícit en la forma de fer l'etnografia. Per tant, potser el problema és el tema. Aparentment, una disciplina com la nostra, definida per l'estudi del grups socials, les identitats culturals, les lluites polítiques i els processos de consciència col·lectiva hauria de poder dir alguna cosa sobre el que està passant actualment a Espanya en relació al procés nacionalista català. Però sembla que l'interès acadèmic i el compromís ètico-polític amb les demandes de reconeixement com a subjecte polític de certes minories ètniques són inversament proporcionals a la distància d'aquests grups respecte a la societat d'origen dels/les antropòlegs. Amb la notable excepció d'Isidoro Moreno, que al llarg de la seva carrera ha combinat la recerca acadèmica sobre la identitat ètnico-nacional andalusa amb un compromís polític i públic amb les seves demandes. I en aquests darrers anys, arran precisament del conflicte polític-judicial en què ha desembocat el *procés*, també ha expressat el seu compromís polític amb les demandes sobiranistes catalanes<sup>4</sup>.

El conflicte polític generat per les demandes d'independència catalana expressa la lluita per la sobirania nacional existent entre els nacionalismes català i espanyol. I com en tot conflicte nacionalista, és un fenomen complex. L'investigador/a que intenti aproximar-se a l'anàlisi etnogràfica del *procés* s'enfrontarà a un context on es confonen categories analítiques amb conceptes polítics derivats de la pràctica social;<sup>5</sup> un discurs polític públic on es tracten com a sinònims nacionalisme i independentisme; unes interpretacions que generalitzen una correspondència entre opcions polítiques i identitats ètniques i/o lingüístiques no demostrades; i un context mediàtic on s'homogeneïtzen i polaritzen blocs confrontats. I finalment, però no menys important, s'enfrontarà amb el seu propi posicionament en el camp: quina serà la forma acadèmica i personal amb què abordarà l'anàlisi del fenomen.<sup>6</sup>

Davant de tots aquest reptes, l'antropòleg/a que s'enfronti al què està passant avui a Catalunya li pot ser d'ajuda partir del coneixement teòric sobre el nacionalisme generat des de l'antropologia, no sempre prou ben (re)conegut dins mateix de la disciplina (malgrat la importància que algunes d'aquestes aportacions han tingut). Perquè el nacionalisme fa referència a la relació que hi ha entre la cultura, la identitat ètnica i la nació; al paper

---

<sup>4</sup> Moreno ha publicat diferents articles d'opinió sobre el *procés* català en diaris i espais digitals, principalment andalusos, i va formar part d'una delegació d'activistes andalusos que es va entrevistar el 17 de gener de 2019 amb els polítics empronats a Lledoners per mostrar-los la seva solidaritat.

<sup>5</sup> El problema de la confusió de conceptes i terminologia no és nou i específic del cas català. Ja al 1939 un informe presidit pel prestigiós historiador E.H. Carr afirmava que entre les dificultats que pesaven sobre l'estudi del nacionalisme, el llenguatge ocupava la primera posició (Carr, 1939). L'ús confús de termes com si fossin sinònims, especialment entre nació i estat, el va abordar brillantment Walker Connor (1998).

<sup>6</sup> Com recorden Ribeiro & Escobar (2006:28-29): "El rol que la antropología cumple en la construcción de nación es bien conocido (...); es suficiente con anotar que los antropólogos suelen contribuir en la (re)creación de ideologías sobre la unidad o la diversidad nacional amparados por la autoridad académica que se refleja en las políticas de educación e intervenciones de Estados y de organizaciones no gubernamentales". Però també, com diu Hroch (1995: 65). "As an object of scholarly analysis, self-determination is neither 'good' or 'bad': it has to be understood as a specific type of social and political claim. This claim results from the following model: subject A feels in a subordinate position regarding subject B and tries to abolish this subordination. This call for self-determination is, in fact, a call 'from below', and, as usual, it is uncomfortable for those 'above' -that is, for those in power. By rejecting claims from below as 'nationalist', a priori, we would be taking up a position from above."

polític que tenen les identitats nacionals respecte a altres formes d'identitat de grup; a la força emocional i performativa que tenen els símbols culturals i els marcadors ètnics en la lluita pel poder polític entesa en termes de sobirania en el context de l'estat nació modern. I sobre aquests temes els/les antropòlegs/es hi tenim alguna cosa a dir.

Així ha estat des de les primeres reflexions al voltant de la nació d'autors clàssics com Van Gennep, Mauss, Malinowski o Dumont (Llobera 1994a; 1994b; 1996; Gellner 1998; Skalník 1993), fins a les propostes fonamentals en les teories del nacionalisme de dos referents dins de l'antropologia com són Gellner (1988, 1989) i Geertz (1963). A les quals cal afegir les aportacions teòriques i etnogràfiques d'antropòlegs posteriors com, entre altres, Eriksen (1993), Hann (1995), Handler (1998) o Verdery (1991). Entre aquestes contribucions teòriques hi destaquen d'una manera especial les de l'enyorat Josep Ramon Llobera (1994c; 1999), a qui dedico aquest article com a record i homenatge.

En aquest article no es fa una anàlisi del *procés* català aplicant aquest coneixement antropològic, sinó que proposem fer un pas enrere i començar per una acció prèvia: fer una revisió teòrica i oferir una proposta de marc d'interpretació antropològica del nacionalisme a partir d'aquest bagatge teòric i etnogràfic acumulat per la disciplina. El nostre objectiu és que aquest marc interpretatiu pugui servir com a punt de partida per a la discussió teòrica sobre el fenomen nacionalista en general i per a les anàlisis etnogràfiques concretes que es puguin fer sobre el que està passant avui a Catalunya.

L'article comença explicitant quins són els pressupòsits o premisses de partida que l'orienten, tant pel què fa a la possibilitat de construir una teoria del nacionalisme, com pel què fa als elements propis de la disciplina antropològica que s'assumeix que poden ser útils en aquest intent de comprensió del fenomen nacional. Continua després exposant una interpretació del nacionalisme, delimitant quins són els termes en joc i els seus significats, i finalitza proposant quins espais d'anàlisi antropològica poden ser útils per a la comprensió d'un fenomen tan complex com el que pretenem abordar aquí.

### *Pressupòsits de partida*

En primer lloc, lògicament, intentar elaborar un marc d'interpretació del nacionalisme pressuposa creure que és un fenomen que pot ser estudiat i abastat científicament. Es tracta d'un pressupòsit assumit per la majoria d'autors que es dediquen a analitzar el tema, però no tots. Hi ha qui considera que el nacionalisme té una part d'irracionalitat que el farà eternament inabastable a l'anàlisi teòrica: "Por ello, el carácter abstracto e ilusorio del vínculo nacional es en sí mismo un obstáculo para la investigación académica. Bien podría ocurrir, por tanto, que el conocimiento de la quintaesencia del nacionalismo continúese eludiéndonos." (Connor 1998: 111).

El segon pressupòsit implícit és que el nacionalisme pot ser analitzat teòricament com a fenomen abstracte o en termes generals, més enllà de les diferents variants històriques a través de les quals s'expressa i es fa visible. Des del meu punt de vista és absolutament imprescindible analitzar cada cas de nacionalisme per si mateix, tenint en compte la seva especificitat històrica i evitant ficar en un mateix sac les diferents formes que pot mostrar el nacionalisme en diferents contextos i situacions. Especialment per intentar evitar un marcat eurocentrisme que comparteixen la majoria de teories del nacionalisme. Però també penso que totes les variants i adaptacions que el fenomen experimenta tenen un element de fons en comú, una base específica o "nucli dur" (Smith 1971) que és el que permet classificar les diferents variants o casos dins de la mateixa espècie de fenomen. L'objectiu, doncs, és assolir una explicació bàsica de l'origen i funcionament d'aquest "nucli dur" del nacionalisme, que es pretén que sigui d'abast general però que no té

perquè ser única ni universal. Per assolir-ho caldrà veure com s'expressa concretament aquest fenomen en cada variant històrica i geogràfica, i buscar les causes específiques que en cada situació en determinen la seva aparició o (el que pot ser més significatiu) la seva absència.

Un altre tema és si a partir d'aquesta comparació es poden establir models tipològics abstractes per tal de delimitar millor, a nivell analític, els trets característics dels diferents tipus de nacionalismes lògicament possibles. Considero molt difícil aconseguir establir unes categories prou limitades per ser analíticament útils i alhora prou genèriques perquè hi puguin encaixar els diferents casos històrics. Cada nacionalisme implica una combinació especial de diversos elements (històrics, polítics, socials, culturals i econòmics). I, per tant, la selecció d'un dels criteris per a l'establiment de les tipologies sol fer complicat després fer-hi coincidir totes les variants geogràfico-històriques possibles, que solen ser producte de la combinació de la resta de criteris. És precisament aquest intent de fer la quadratura del cercle el que ha portat a alguns autors a la conclusió de que és impossible construir un model explicatiu general del nacionalisme en singular:

Any specification of different types of nationalism needs to be fairly close to historical reality if it is to fulfil its purpose, that of helping general thought and the understanding of particular cases. I believe that the typology offered to this point is close to reality, and I stand by it and by the claim that nationalism is not one but many. (Hall 1995:20)

El que les diferents tipologies construïdes mostren és precisament que darrera de totes les variants hi ha un fenomen que es caracteritza pel seu caràcter dinàmic i adaptatiu, i per això és tan difícil d'encasellar en models formals segons trets invariables. Com a realitat política els nacionalismes que es formen a Europa al segle XIX canvien les formes al llarg del temps i ja no estan presents amb la mateixa intensitat que en el seu origen. Els nacionalismes que apareixen després en els segles XX i XXI continuen sota noves formes i amb diferent força en cada zona i període. Cada cas particular de nacionalisme implica diferents sectors socials i polítics segons el moment històric: un mateix nacionalisme pot ser burgès a meitats del segle XIX, camperol a finals del XIX i proletari a principis del XX. Un moviment nacionalista pot variar els seus discursos legitimadors (o l'hegemonia del discurs predominant en cada moment) en funció de les necessitats a què ha de fer front. Aquest element diacrònic i canviant del/s nacionalisme/s fa molt difícil encaixar els diferents casos coneguts en tipus ideals ahistòrics.

Ara bé, sí que hi ha un element que diferencia els diferents nacionalismes en dos grups tipològicament i clarament distints: el fet de tenir o no tenir estat. És a dir, el fet de disposar o no del monopoli del poder polític i la violència per aplicar les demandes nacionals. En contra de la narrativa generada des del poder, que tendeix a limitar la idea del nacionalisme a les accions explícitament nacionalistes de les anomenades nacions-sense-estat (és a dir, a aquells que reivindiquen el dret a la seva autodeterminació), cal tenir en compte que el nacionalisme és una doctrina política que sustenta el sistema internacional d'estats actualment, els quals es presenten i es defensen a sí mateixos com a representants legítims de la seva nació. El nacionalisme, doncs, no és només l'independentista o expansionista. El que passa és que tenir o no tenir el poder de l'estat (i per tant, la legitimitat per imposar, de maneres banals o a través de la coerció una ideologia nacional específica) és el que distingeix entre haver de reivindicar aquesta ideologia nacional de forma explícita, o bé poder expressar-la quotidianament a través del que se sol considerar un patriotisme "sa" i "natural" que passa bastant desapercebut (Billig 1995; Cagliaio 2018).

Aquesta diferenciació entre dos tipus de nacionalisme em sembla fonamental, ja que reflecteix que malgrat ambdós tipus de nacionalisme coincideixen en la demanda de la sobirania, les condicions amb que es fa aquesta lluita pel poder polític són clarament desiguals. Tenir o no tenir el poder de l'estat distingeix les formes i les estratègies que pren cada cas de nacionalisme en cada moment històric. Fins al punt que permet situar en dos tipus diferenciats de nacionalisme un mateix cas històric en funció del moment concret en què estigui centrat l'anàlisi (e.g. el sionisme jueu abans i després de l'assoliment de l'estat d'Israel; però també el nacionalisme alemany abans i després de la unificació al 1871 i la reunificació post 1989).

Tenint en compte tot això, parlaria de nacionalismes en plural quan ens movem en l'àmbit d'anàlisi dels casos empírics específics. En primer lloc, perquè hi ha una gran varietat de casos de nacionalisme. En segon lloc, perquè hi ha una múltiples formes en què un mateix "cas" de nacionalisme s'expressa al llarg de la seva història. Però sobretot perquè un nacionalisme mai es crea ni es desenvolupa en solitari, aïllat, sinó que es tracta d'un procés històric i polític dialèctic en pugna amb altres nacionalismes i altres reivindicacions polítiques d'identitat amb les quals interactua i contra les quals competeix en la lluita pel poder. Tot nacionalisme es crea i es recrea en un marc de competència política per obtenir el monopoli de la legitimitat en la definició de les pertinences; i influeix i és influït pels nacionalismes contra els quals s'erigeix però als quals necessita per existir. Una bona anàlisi d'un nacionalisme històric, doncs, mai es pot fer en singular, sinó que caldrà veure en cada moment com es construeix i reconstrueix en la seva pugna política amb altres nacionalismes.

Finalment, però no menys important, parteixo de l'assumpció que el nacionalisme és un fenomen complex i polièdric, que només pot ser entès des d'una perspectiva realment interdisciplinària que inclogui també l'antropologia (Clua i Fainé 2008). Segons Guibernau (1997: 76-77), "la 'nació' inclou cinc dimensions: psicològica (consciència de formar un grup), cultural, territorial, política i històrica." Per la seva banda el nacionalisme inclou diferents àmbits que impliquen tant la dimensió ideològica i emocional com la seva concreció en l'acció política i històrica. L'historiador Fusi proposava distingir com a mínim quatre sentits en la paraula nacionalisme: "primer, com a procés de construcció de l'estat nacional; segon, com a evolució de la teoria i la idea de nació; tercer, com a moviments o partits específicament nacionalistes; i quart, com un sentiment d'orgull i identitat nacional." (Calvet 1992:55).

Tenint en compte totes aquestes dimensions del nacionalisme, no és estrany que diferents disciplines (historiadors, filòsofs de les idees, politòlegs, psicòlegs socials) s'hagin ocupat d'estudiar el nacionalisme segons el seu àmbit d'interès. Però el fet d'haver-ho realitzat separatament, cadascuna des de la seva especificitat, ha propiciat que propostes imprescindibles per comprendre una de les cares que té el nacionalisme, són alhora insuficients en sí mateixes per a entendre el fenomen en la seva totalitat. És més, sovint la capacitat explicativa d'una proposta teòrica que internament sembla molt sòlida mostra importants limitacions quan és observada des de les altres disciplines<sup>7</sup>. Per exemple, quan parlen, des de fora de l'antropologia, sobre la identitat de grup, l'ètnia i l'etnicitat.

És en el camp de la identitat ètnica, l'estudi dels mecanismes d'aculturació en la pertinença al grup, la importància dels símbols i els rituals per a construir la idea de nació i els lligams emocionals que s'hi estableixen, on és més evident l'aportació

<sup>7</sup> Per exemple, en el cas de l'anàlisi des de les ciències polítiques dels moviments independentistes, tal i com criticava Llobera (2003), l'anàlisi s'ha centrat excessivament en els partits polítics i les tendències de vot i s'ha prestat poca atenció a la "societat civil" i els mecanismes i xarxes socials no estrictament polítics a través de les quals també s'ha mobilitzat el sentiment i l'acció nacionalista. L'actual procés català en seria un bon exemple.

que pot fer l'antropologia. Però no només. Aplicar la perspectiva comparativa, holística, històrica i qualitativa que guia la manera antropològica d'analitzar la realitat pot ser especialment pertinent per a aprehendre el nacionalisme des d'aquesta perspectiva global i interdisciplinària que proposo. La mirada comparativa de l'antropologia dels diferents exemples històrics de nacionalisme permet localitzar els elements comuns i generalitzables del fenomen per sobre de les especificitats locals i històriques. La mirada històrica (tan micro com macro) del fenomen possibilita situar el nacionalisme des d'una perspectiva relativista. La macrohistòria de les societats humanes ens permet afirmar sense cap dubte la particularitat històrica i geogràfica d'un fenomen que, malgrat en alguns moments sembli tot el contrari, no té res d'universal (ja que, entre altres coses, depèn d'un concepte del subjecte, la idea d'*individu*, que és absolutament limitada històrica i culturalment parlant). Com recordava Gellner,

es preciso señalar que el problema del nacionalismo en general surge y se plantea sólo en un mundo en el que los Estados se consideran algo normal y necesario, y que este supuesto **no es en absoluto aplicable a toda la humanidad.** (...) Sencillamente, no es que, en todas partes y en todo momento, los hombres quisieran que convergieran las fronteras de sus unidades sociales y de las culturas o, dicho con sus propias palabras, que quisieran estar entre los de su gente, excluyendo a los 'otros'. Al contrario, los hombres a menudo, pero muy a menudo, vivían en unidades que infringían este principio y la mayor parte de las veces esta 'infracción' se aceptaba sin protesta u oposición, en realidad sin conciencia alguna de que se infringía un principio básico supuestamente universal. (Gellner 1998:23-24, èmfasi seu).

Aquesta contextualització en l'espai i el temps del nacionalisme (la modernitat occidental, Dumont *dixit*), permet posar al seu lloc les perspectives perennialistes o etnosimbolistes del nacionalisme, les quals en alguns moments confonen la presència d'una identitat ètnica en els temps antics amb que ja llavors existia una idea de nació moderna. Així mateix, des de la perspectiva històrica més àmplia es percep com, des de la seva aparició històricament específica, el nacionalisme s'ha estès pel món amb una rapidesa excepcional, tenint en compte els ritmes habituals de desenvolupament sociocultural. Un ritme d'expansió paral·lel al de la industrialització i el capitalisme, fenòmens amb els quals va inevitablement lligat (malgrat que encara no estigui clara la relació causa-efecte).

Per altra banda, aplicar la perspectiva microhistòrica ens permet no sols observar com es configura el nacionalisme en cada particularitat local, sinó recordar que el possible grup ètnic i la seva etnicitat no desapareixen diluïts en la nació, com si aquesta fos simplement el darrer pas d'una metamorfosi inevitable, tal com alguns etnosimbolistes semblen suggerir. Aquesta mirada pròxima i contextualitzada és justament la que ens ha de permetre delimitar l'especificitat social, cultural i política de cada cas històric. Veure quins són els grups socials implicats, si realment hi ha un *background* cultural i ètnic que entra en joc en la dialèctica política dels actors polítics i, si hi és, quin és i com és utilitzat pels diferents participants confrontats. També permet observar amb més precisió quina és la relació exacta entre ètnia i nació (problematitzant si cal la frontera entre ambdues) i descobrir la relació del nacionalisme amb d'altres formes de mobilització ètnica.

Una mirada micro i holística que tradicionalment la disciplina construeix a través de l'etnografia, una forma de recerca propera i qualitativa que permet veure i entendre les significacions que els individus atorguen a les seves accions dins de les estructures més àmplies on aquestes s'emmarquen: és des d'aquesta observació propera que l'antropologia pot col·laborar en l'anàlisi del nacionalisme, estudiant les relacions entre cultura, ètnia, identitat i nació, els mecanismes explícits i implícits a través dels quals es transmet i

es consolida la pertinença al grup, la delimitació dels criteris d'inclusió/exclusió, els símbols i rituals domèstics o públics utilitzats per expressar/reforçar aquesta pertinença i els mecanismes polítics implicats en tot aquest procés. En definitiva, és de la suma de tots aquests elements que sorgeix la mirada específicament antropològica que pot ajudar a entendre el paper de la cultura i de l'ètnia i la seva relació amb la política, elements imprescindibles per poder comprendre el nacionalisme.

### *Una proposta d'anàlisi del nacionalisme*

Com es pot veure, parteixo d'una posició molt propera a la perspectiva modernista i construccionista del nacionalisme de Gellner. Sobretot pel què fa a l'element clau de la seva proposta: el nacionalisme s'explica pel rol polític que pren la cultura en un moment històric molt determinat -la modernitat occidental. Una relació que el sociòleg Salvador Cardús il·lustra molt bé en una expressió: “*el nacionalisme és la politització de la cultura i la culturalització de la política.*” Si alguna cosa caracteritza el nacionalisme com a fenomen és el fet que converteix la cultura en un element legítim de disputa política, mentre simultàniament justifica les lluites polítiques en nom d'uns suposats drets vinculats a la pertinença cultural entesa com a nacional.

Aquesta relació entre cultura i política és precisament la base del “nucli dur” del nacionalisme, allò que en defineix l'essència com a fenomen més enllà de les seves diverses variants. Aquest “nucli dur” es troba perfectament expressat en una concisa definició del nacionalisme que ofereix Gellner i que recull els tres sentits principals del nacionalisme com a doctrina, sentiment i acció:

Fundamentalmente, el nacionalismo es un principio político que sostiene que debe haber congruencia entre la unidad nacional y política. Ya sea como sentimiento, ya como movimiento, la mejor manera de definir el nacionalismo es atendiendo a este principio. **Sentimiento** nacionalista es el estado de enojo que suscita la violación del principio o el de satisfacción que acompaña su realización. **Movimiento** nacionalista es aquel que obra impulsado por un sentimiento de este tipo. (Gellner 1988: 13, èmfasi seu)

Aquest nucli doctrinal implica al seu torn el que Smith (1971: 52) ha denominat la fusió de 3 ideals: a) el dret a l'autodeterminació col·lectiva del poble com a subjecte jurídic; b) l'expressió del caràcter i individualitat nacionals; i c) la divisió vertical del món en nacions úniques.

El nacionalisme, doncs, és una doctrina política en termes històrics ben recent. Malgrat que Greenfeld (1999) estipula la seva emergència al segle XVI a Anglaterra, la majoria d'autors coincideixen en posar l'origen en dates més tardanes, especialment a Gran Bretanya i França al segle XVIII. Un model polític d'origen europeu que la colonització exportaria a la resta del món. Anderson (1983) argumenta que el nacionalisme emergeix cap a finals del segle XVIII com a resultat del complex encreuament d'una sèrie de forces històriques. I que una vegada creat, esdevé un model que pot ser usat en una gran varietat de terrenys socials amb una corresponent ampla varietat d'ideologies. És sobre aquest “nucli dur”, doncs, que es construeixen les diferents variants possibles de nacionalismes històrics: de dretes i d'esquerres, integradors i excloents, imperialistes o alliberadors...<sup>8</sup>

<sup>8</sup> Alguns historiadors tendeixen a distingir històricament entre un primer moment nacionalista progressista i liberal al segle XIX, i un segon moment reaccionari i imperialista al segle XX (Hobsbawm 1987). Hall (1995) proposava distingir quatre grans etapes històriques (i que serien anàlogues al procés de desenvolupament econòmic): a) la fundació dels nous estats de Llatinoamèrica a principis del segle XIX; b) l'ampliació dissenyada per Wilson i el tractat de Versalles; c) la creativa expansió de l'ordre internacional resultant de la descolonització; d) l'últim gran moviment nacionalista que va resultar del col·lapse soviètic (que també era l'últim gran imperi que encara restava en el món contemporani).



La síntesi del nacionalisme és doncs, com deia Mazzini: “Tota nació un Estat i només un Estat per a la nació sencera” (Hobsbawm 1992:17). Aquesta suposada congruència entre nació i estat justifica el guionet que es troba en el terme amb què es denomina el sistema actual d'organització política internacional: l'estat-nació. En deriva també el principi de les nacionalitats, que legitima doctrinalment tant la forma com s'estableixen les fronteres estatals contemporànies, com les polítiques internes i externes dels estats moderns. Els quals poden actuar en pro d'aquesta congruència quan aquesta no es produeix; ja sigui movent físicament les fronteres, ja sigui modificant les poblacions que hi ha al seu interior a través de l'assimilació, l'expulsió o l'extermini. Aquest és el model de nacionalisme d'estat, el qual habitualment no necessita ser expressat públicament en aquests termes i sol passar desapercebut o amagat darrera una idea de patriotisme i de defensa de l'interès comú, i.e. “nacional”. És el mateix principi que legitima les demandes de secessió, independència o unificació de les anomenades nacions sense estat que, paradoxalment, en la seva lluita contra l'estat-nació que no els representa, reclamen reproduir el mateix model polític en un estat propi.

El nacionalisme és un producte específic de la modernitat, ja que només en la modernitat es donen els ideals de democràcia, sobirania popular i autodeterminació. El principi de la nacionalitat pressuposa la “nació”, però també el “poble” entès com el col·lectiu de ciutadans amb drets i deures polítics i amb capacitat de decisió. Estem parlant, doncs, d'una nova interpretació de l'individu (que condiciona la seva relació amb la comunitat i el poder polític) que és absolutament moderna i occidental (Dumont 1983)<sup>9</sup>. I implica una idea també absolutament moderna segons la qual la definició de qui és membre de ple dret d'aquest poble amb dret a decidir ve determinada pel fet de tenir o no tenir la nacionalitat (Stolcke 2000).

És difícil determinar les causes estructurals exactes de l'aparició del nacionalisme. Cada autor afirma una prioritat causal diferent entre tots els elements que formen part d'aquesta *modernitat*: la industrialització (Gellner), el desenvolupament desigual del capitalisme (Nairn i Hechter), les demandes militars de la multipolaritat estatal (Hall i Tilly), la construcció de l'estat centralitzat i burocràtic (Breuilly i Hobsbawm), el nou sistema de comunicacions (Deutsch), el capitalisme d'impremta (Anderson), les noves idees polítiques sobre l'individu (Kedourie), la desorientació emocional davant l'estat modern (Geertz) o els valors culturals sobre la mobilitat social (Greenfeld). Estan tots ells tant estretament relacionats i s'influeixen de tal manera els uns als altres que és força difícil establir quin és pot considerar causa de quin:

Nevertheless, the **principal** source of disagreement among scholars searching for a general theory is the **way** in which material and ideal factors interact. My strongest objection (...) has been to the treatment of national identity and nationalism as epiphenomena. Like many other social construct, these serve human needs far beyond the material realm. However, it would be just as objectionable to assert that such constructs can be understood apart from changing material circumstances. (Armstrong 1995: 40, èmfasi seu)

Tot i que es tracta de processos interrelacionats que es donen simultàniament i s'influeixen dialècticament, el paper del nou estat modern és imprescindible per comprendre l'aparició, consolidació i difusió del nacionalisme. Al cap i a la fi, el nacionalisme no és

---

<sup>9</sup> Des del principi aquesta visió igualitària i col·lectiva de l'individu com a ciutadà amb drets no fou incompatible a la pràctica amb una limitació d'aquests reconeixement a un sector limitat de la societat (homes adults de determinada classe social), no aplicant-se a la totalitat de la comunitat fins a temps força recents. És significatiu que aquesta incoherència tampoc va ser “detectada” o tinguda en compte pels teòrics (homes tots ells) del nacionalisme fins a l'arribada dels treballs elaborats des de la perspectiva crítica de gènere (Yuval-Davies & Anthias 1989).

un discurs abstracte sobre la pertinença identitària: és bàsicament, i per sobre de tot, un discurs polític que legitima l'estat modern i d'aquells grups que el controlen. No pot ser casualitat que el discurs nacionalista, que delimita i aferma els drets i deures de les persones en funció a la seva pertinença cultural/nacional/estatal, es produeixi en el mateix moment en què la Il·lustració promovia una visió universalista de l'individu com a subjecte lliure i igual per naturalesa (Stolcke 2000). I que la nació esdevingui l'únic lligam ideològic del subjecte amb la seva comunitat en el mateix moment en què s'afirma que no hi ha cap element intermedi entre l'individu modern o ciutadà i l'estat. El nacionalisme esdevé el discurs d'ordre social i polític en un món en què s'estaven esfondrant no sols les estructures socioeconòmiques, sinó també les ideologies que el legitimaven. La Il·lustració que repudiava el poder jeràrquic de la monarquia i l'església es veïé contrastada per un discurs romàntic que establí noves fronteres i lligams polítics en nom de les arrels comunitàries.

Gellner (1988) afirma que si el poder pot convertir la idea d'una cultura compartida i de pertinença al grup etno-cultural en una eina potent de gestió política i de mobilització social és perquè en la modernitat la cultura ocupa un nou rol estructural. Canvia la relació que la cultura fins llavors havia tingut amb l'organització social en la societat agrària tradicional, on es potenciava l'heterogeneïtat cultural i on la similitud cultural no era un requisit necessari per al sistema ni una justificació del vincle polític. En la societat moderna en canvi, l'anonimat, la mobilitat, l'atomització i la naturalesa semàntica del treball potencien l'estandardització i generalització d'una cultura comuna que, de cop, es fa present i important per al subjecte. I esdevindrà el requisit de la ciutadania: "En una era de cultura y mamelucaje generalizadas, la relación entre cultura y política cambia de forma radical. Una cultura avanzada impregna toda la sociedad, la determina **y necesita el apoyo de una política**. Ese es el secreto del nacionalismo." (Gellner 1988: 33, negreta meua). Si de diversitat cultural i contactes entre grups n'hi ha hagut sempre, en la modernitat aquesta diferència cultural es converteix en un element de control polític i social: passa de ser un sistema de vida a ser un sistema de comunicació i un sistema d'identitat.

Estem parlant doncs, de grups socials en lluita per imposar un model de cultura única i homogènia per sobre les altres. La pertinença ètnica del grup amb més poder polític i/o econòmic condicionarà les polítiques culturals, les llengües i els valors que esdevindran predominants i que es transmetran a través de mecanismes formals i informals (escoles i exèrcits, literatura, impremta i premsa, discriminacions socials i laborals en funció de participar o no de la cultura de prestigi, etc...). Hi ha, doncs, un canvi envers la percepció de la diversitat cultural (que, per altra banda, sempre ha existit) i la seva importància política. La cultura oficial/nacional serà el criteri de delimitació de la pertinença i dels drets i deures, límits i privilegis econòmics, polítics i socials que hi van associats: "el fondo de la cuestión que se dirime es la existencia de dos identidades grupales diferentes y quién tiene derecho a gobernar a la otra" (Connor 1998: 147). Per això, un cop construït un nacionalisme d'estat potent, pot ser que alguns membres del grup ètnic no dominant comencin a centrar la seva atenció en la seva pròpia etnicitat. I a concebre el seu grup com una nació potencial, comparant la seva situació amb la de les nacions establertes i envers les quals formulen els seus objectius i demandes d'un estat propi.

### *Cultura, ètnia i nació*

El problema principal de l'anàlisi del nacionalisme està, doncs, en establir la relació que hi ha entre l'ètnia i la nació (i entre etnicitat i nacionalisme), i aquí és on divergeixen les interpretacions teòriques principals. És innegable que la doctrina nacionalista, tal com

està formulada, situa l'etnicitat en el cor de la demanda de sobirania política: “Pero en su forma original, esta doctrina convierte en última instancia a **la etnicidad en el patrón de medida de la legitimidad política**, ya que sostiene que todo pueblo diferenciado, por el mero hecho de ser un pueblo, tiene derecho a gobernarse a sí mismo si así lo desea.” (Connor 1998: 40, la negreta és meva). Però que el discurs nacionalista prengui l'ètnia com a mesura de la legitimitat política i construeixi una idea tancada i estable de cultura, ètnia i nació no significa que aquesta sigui la relació real entre els fenòmens implicats. La qüestió és com interpreten l'ètnia i l'etnicitat els analistes més enllà de com aquestes són considerades i definides *des del* discurs nacionalista (Brubaker 2004).

És innegable que tant la nació com la identitat nacional són un constructe social i històric; i que la realitat social i ètnica té poc a veure amb la imatge tancada, homogènia i compartida que el discurs nacionalista en transmet. No es pot negar que hi pot haver una base cultural i identitària que en un moment donat pot ser utilitzada per a construir la narrativa de pertinença nacional. Però és justament el context específic el que en cada moment condiona quins elements d'aquest substrat cultural potencialment elegibles seran utilitzats, recreats o fins i tot reinventats com a símbols d'identificació del grup perquè esdevenen conjunturalment significatius per marcar els límits i les fronteres entre els col·lectius implicats en el conflicte. Aquest punt ha estat reconegut fins i tot per un destacat “perennialista” com Armstrong (1995: 36): “The principal remaining disagreement is over the antiquity of some inventions and the repertory of preexisting groups characteristics that inventors were able to draw upon.” Serà l'anàlisi la que determinarà quins són les situacions i contextos que potencien la reivindicació política d'aquesta identitat respecte a les altres identitats socials possibles (com ara la classe social o el gènere).

L'element clau de tot plegat és inevitablement el concepte de nació i la manera com aquesta és interpretada. La nació no és, com solen afirmar els etnosimbolistes (i creuen fermament els nacionalistes) una realitat empírica objectiva, producte de la transformació “natural” de l'antiga ètnia en una forma moderna d'organització política de l'etnicitat. Com tampoc el nacionalisme és l'única forma moderna de reivindicació política d'aquesta etnicitat. La nació és un concepte sociopolític molt concret, una imatge ideal de realitat social construïda en la modernitat precisament a partir del discurs nacionalista. I alhora és una realitat social per la capacitat performativa de la nació de construir-se com a entitat política un cop apareix. Possiblement la millor definició de nació és la que ofereix Anderson quan parla de la comunitat imaginada. Però la clau de la proposta d'Anderson no està en dir que la nació és imaginada: totes les comunitats s'imaginen a si mateixes d'una manera o altra. En aquest sentit hi ha una gran contradicció en els plantejaments d'alguns teòrics quan denuncien el caràcter constructivista o “manipulador” de la definició de nació i hi contraposen una imatge aparentment més “natural” de l'ètnia. També les ètnies són comunitats imaginades i també en els grups ètnics, per més petits que siguin, s'inventen tradicions justificadores de la seva existència i la seva identitat diferencial. No hi ha doncs, més “manipulació” o “invenció” en la idea de nació que en la idea de formar part d'un grup ètnic.

La clau de l'argument d'Anderson és, doncs, en *com* s'imagina aquesta comunitat *política* que es considera una nació: “una comunidad política imaginada como inherentemente limitada y soberana.” (Anderson 1983: 23). L'important d'Anderson és que posa l'accent en els canvis que s'han de produir en l'àmbit de les percepcions culturals per a poder adaptar-se a la nova situació generada en la modernitat. El nou concepte de legitimitat política i de pertinença de la nació moderna (imaginar-se com a limitada i sobirana), implica la necessitat d'un canvi de percepcions sobre l'individu, el grup i els seus drets polítics. D'aquesta manera Anderson desenvolupa com es produeixen els

processos ideològics necessaris per assimilar aquesta nova idea de nació (posant l'accent en l'element tecnològic – la impremta-, i econòmic – el capitalisme imprès-, per explicar aquest canvi de pensament), element que Gellner no explica.

La nació doncs, esdevé *comunitat política*: implica consciència de grup però també projecte polític (Hobsbawm 1990). Recordem la definició de nació que ja ofería Weber (1922: 327):

Siempre el concepto de 'nación' nos refiere el poder político y lo 'nacional' - si en general es algo unitario - es un tipo especial de *pathos* que, en un grupo humano unido por una comunidad de lenguaje, de religión, de costumbres o de destino, se vincula a la idea de una organización política propia, ya existente o a la que se aspira y cuanto más se carga el acento sobre la idea de 'poder', tanto más específico resulta ese sentimiento patético.

D'aquesta manera la nació esdevé quan un grup no sols té consciència de ser sinó que usa el discurs nacionalista per mobilitzar-se políticament. Confirmant la idea de Gellner de que és el discurs nacionalista el que dóna lloc a la nació i no pas l'existència d'una suposada realitat nacional la que porta a l'aparició "natural" del discurs nacionalista (tal i com argumenta el propi nacionalisme): "It is not the aspirations of nations which create nationalism: it is nationalism which creates nations." (Gellner 1963: 174).

El què implica la modernitat, doncs, són noves formes polítiques d'entendre la relació individu/grup que es sobreposen (no sempre encaixen) a la relació individu/ètnia. La nació es pot construir políticament sobre una idea de continuïtat ètnica i cultural, utilitzant i potenciant aquells elements que formen part de la identitat de grup i amb els quals la població en general se sent identificada (Hobsbawm 1990). És aquesta capacitat de mobilització del sentiment de grup el que li dóna la seva força. Però ni la nació i l'ètnia són sinònims, ni la presència d'una identitat ètnica pressuposa o porta directament a la idea de nació -ni per si sola explica l'aparició del nacionalisme. Tampoc la construcció sociopolítica d'una idea de nació acaba amb el sentiment de pertinença ètnica pre-existent, que pot coincidir o no amb la imatge de nació que s'ha construït. Aquesta relació dependrà del context sociocultural, històric, règim polític i capacitat d'intervenir políticament que hi hagi en cada moment. I sempre per contrast amb els altres grups en pugna pel poder.

La clau per explicar el nacionalisme, doncs, no està en l'ètnia *per se*, sinó en les circumstàncies estructurals i conjunturals que converteixen l'ètnia i l'etnicitat en políticament legitimadora del poder. I aquesta és la diferència entre els temps antics i moderns: quan l'etnicitat passa a ser la base que legitima les noves formes de poder i la cultura es converteix en un element de control polític. Posar l'accent en les continuïtats entre ètnia i nació no ens ha de fer oblidar que l'important són les discontinuïtats: la llengua i la identitat cobren importància política en la modernitat perquè se les usa amb noves finalitats polítiques i econòmiques.

## Conclusions

Un dels elements que més destaca de l'anàlisi del nacionalisme és que després de la seva aparició a l'Europa occidental tingué una ràpida expansió a la resta del planeta, convertint-se en el discurs polític hegemònic que justifica la configuració actual en un "món de nacions" suposadament representades pels seus estats respectius (i per organitzacions supraestatsals com -fixem-nos bé en la terminologia utilitzada- l'Organització de Nacions Unides). Intentant evitar una mirada excessivament eurocèntrica alguns autors plantegen considerar si el nacionalisme s'expandeix pel planeta simplement com una *idée-force* que un cop creada funciona autònomament (Llobera 2003), o bé cal analitzar quines són les

circumstàncies (conjunturals o estructurals) que fomenten en cada cas l'elecció de l'opció nacionalista davant les diferents possibilitats disponibles.

En qualsevol cas, un cop apareguda, la ideologia nacionalista ha passat a ser un *habitus nacional* que forma part de la ideologia subjacent que ordena el nostre món. Excepte en contextos polítics de conflicte nacionalista explícit, la majoria de vegades el nacionalisme esdevé banal (Billig 1995). I no som conscients de com condiciona la nostra manera d'interpretar tant les nostres accions més quotidianes (pagar impostos, obtenir el DNI o escoltar la previsió meteorològica) com la geopolítica internacional. Cagliao (2018) parla de micronacionalisme, fent un paral·lelisme amb els micromasclismes quotidians que estan presents en el nostre sistema patriarcal (i de l'esforç que cal fer per visibilitzar-los per tal d'erradicar-los). Continuant amb aquesta interpretació, la idea d'*habitus nacional* correspondria al que podríem anomenar -adaptant la distinció analítica que va proposar San Román (1996) per analitzar el racisme-, un nacionalisme *actitud*.<sup>10</sup> En parlar d'*actitud* estem fent referència a que el fonament ideològic de la correspondència entre nació i estat és assumit com un fons no problemàtic (fins i tot per aquells que es consideren no nacionalistes o anti-nacionalistes). I construeix estereotips, prejudicis i sentiments sobre la nació i els seus límits que predisposa a l'*homo nationalis* a una actitud de defensa emocional de la nació que està disponible i a punt per ser activat en qualsevol moment. Independentment de que l'individu comparteixi una ideologia nacionalista explícita (nacionalisme *ideologia*) o militi activament en cap moviment o partit polític d'aquest caire (nacionalisme *conducta*).

La predisposició a acceptar que el món està dividit “naturalment” en unes entitats que anomenem nacions i que cadascuna té el seu dret a ser i a existir en plenitud en el marc del seu territori “legítim”, explicaria els actes de patriotisme i de defensa d'allò propi (fins i tot dels compatriotes que tenen problemes a l'estranger) sense haver de fer referència a cap discurs nacionalista ben construït. Aquest tipus de predisposició nacional també faria que el nacionalisme com a possibilitat ideològica o com a moviment específic pugui estar temporalment subjacent o “adormit” mentre no hi hagi circumstàncies que l'activin; com pot ser observable en el cas català al llarg de la seva història, però també en la reaparició pública del nacionalisme espanyol com a reacció al procés independentista català i el referèndum d'octubre de 2017. I, per contra, explicaria com poden aparèixer sobtadament esclats de reivindicació o reafirmament nacionalista en forma de tsunami polític en àmbits on aparentment aquest fenomen no era present anteriorment.

L'anàlisi del *nacionalisme actitud*, doncs, hauria de centrar-se en la recerca d'aquells imaginaris i símbols que conformen aquesta visió del món nacional, així com d'aquells mecanismes i institucions a través dels quals es creen i transmeten aquestes imatges. Habitualment s'ha posat l'èmfasi en els elements que utilitza el poder de l'estat per crear i transmetre la identitat nacional. Però s'ha prestat menys atenció a molts altres vehicles de transmissió de la identitat ètnica i nacional que funcionen a través de la família i la societat civil i que són precisament els que es posen en joc quan la identitat ètnico-nacional i l'estat al qual es pertany no coincideixen. Aquest àmbit del nacionalisme que es transmet a través d'elements formals i informals, públics i privats, és especialment indicat per a l'anàlisi local qualitativa i per a la recerca efectuada des de l'antropologia, que pot treballar amb els símbols i rituals que reforcen les imatges socials de la nació (i de qui hi pertany i qui no).

---

<sup>10</sup> La distinció original (construïda per San Román a partir de les propostes de Michael Banton i Pierre-André Taguieff), distingia entre racisme *ideologia*, racisme *actitud* i racisme *conducta*. L'esquema és traslladable al nacionalisme perquè ambdós fenòmens són versions diferents de justificació de la distinció entre un nosaltres i un ells (racial o nacional), i els dos discursos habitualment es retroalimenten a l'hora de distingir i discriminar aquells que no són dels nostres.

Tenir en compte tot això ens pot permetre acostar-nos una mica millor a la comprensió del que està passant actualment en el nostre país i poder fer una aportació, des de l'antropologia, a la comprensió del conflicte nacionalista que hi ha actualment a Espanya amb l'ascens del moviment independentista a Catalunya. La proposta que hem fet aquí pretén aportar un marc interpretatiu que ajudi a aquesta tasca d'anàlisi etnogràfica del *procés* català. I a fer-ho des d'una mirada analítica que busqui entendre el fenomen més enllà de les consideracions personals sobre si aquest és moralment correcte o no. En paraules de Hroch (1995:82):

We ought indeed to criticize and to refuse nationalism as a way of thinking, and force as a method of struggle for power and for 'national interests', but we have to accept the fact that current national movements, based upon conflicts and tensions similar to the 'classical' ones, regard the right for self-determination as the only just solution to their problems, even if it were to produce new tensions and injustice.

### **Referències:**

- ALLAND, A. & ALLAND, S. (2006) *Catalunya, one nation, two states: an ethnographic study of nonviolent resistance to assimilation*, New York: Palgrave Macmillan.
- ANDERSON, B. (1983) *Comunidades imaginadas. Reflexiones sobre el origen y difusión del nacionalismo*, México: Fondo de Cultura Económica.
- ARMSTRONG, J.A. (1995) "Towards a Theory of Nationalism: Consensus and Dissensus", in Periwal, S. (ed) *Notions of Nationalism*, Budapest: Central European University Press, pp.34-43.
- BALLESTER I FIGUERAS, B. (1997) *El Nacionalisme profètic dels catalans (o la prostitució de la Ramoneta)*, Tarragona: El Mèdol.
- BARRERA, A. (1985) *La dialéctica de la identidad en Catalunya. Un estudio de antropología social*, Madrid: CIS.
- BILLIG, M. (1995) *Nacionalisme banal*, Catarroja-València: Editorial Afers-Publicacions de la Universitat de València.
- BRUBAKER, R. (2004) *Ethnicity Without Groups*, Cambridge, MA: Harvard University Press
- CAGIAO Y CONDE, J. (2018) *Micronacionalismos. ¿No seremos todos nacionalistas?*, Madrid: Catarata.
- CALVET, V.J. (1992) "Conversa amb Juan Pablo Fusi", *L'Avenç* 158, pp.52-57.
- CARR, E. H. (ed) (1939) *Nationalism. A report by a study group of members of the Royal Institute of International Affairs*, London: Oxford University Press.
- CLUA I FAINÉ, M. (2002) "¿La extraña pareja? Antropología y nacionalismo", in González Echevarría, A. et al. (ed) *Abriendo surcos en la tierra: investigación básica y aplicada en la UAB: homenaje a Ramón Valdés*, Bellaterra : Universitat Autònoma de Barcelona, Servei de Publicacions, pp.275-286.
- CLUA I FAINÉ, M. (2008) "Identidades ambiguas: el rol de los antropólogos en el ámbito del nacionalismo", in Martínez Mauri, M. et al. (ed) *Intelectuales, mediadores y antropólogos, la traducción y la reinterpretación de lo global en lo local*, San Sebastián: ANKULEGI, pp.65-82.

- CLUAIFAINÉ, M. (2011) "Democràcia i participació ciutadana. Les consultes sobiranistes a Catalunya", in Cucó, J. et al. (ed), *Políticas y ciudadanía: miradas antropológicas*, València: Editorial Germania, pp.67-86.
- CLUAIFAINÉ, M. (2014) "Identidad y política en Cataluña: El auge del independentismo en el nacionalismo catalán actual", *Quaderns de l'Institut Català d'Antropologia* 19 (2), pp.79-99.
- CONNOR, W. (1998) *Etnonacionalismo*, Madrid: Trama Editorial.
- DUMONT, L. (1983) *Ensayos sobre el individualismo*, Madrid: Alianza, 1987.
- ESTEVA FABREGAT, C. (2004) *La Identidad catalana contemporánea*, México, D.F.: Fondo de Cultura Económica.
- ERIKSEN, T.H. (1993) *Ethnicity & Nationalism. Anthropology Perspectives*, London: Pluto Press.
- GEERTZ, C. (1963) "The Integrative Revolution. Primordial Sentiments and Civil Politics in the New States", in Geertz, C. (ed), *Old Societies and New States: The quest for Modernity in Asia and Africa*, New York: Free Press of Glencoe, pp.105-57.
- GELLNER, E. (1963) "Nationalism", in *Thought and Change*, London: Weidenfeld and Nicholson.
- GELLNER, E. (1988) *Naciones y nacionalismo*, Madrid: Alianza Editorial.
- GELLNER, E. (1989) *Cultura, identidad y política. El nacionalismo y los nuevos cambios sociales*, Barcelona: Gedisa.
- GELLNER, E. (1998) *Nacionalismo*, Barcelona: Destino.
- GELLNER, E. (1998) *Language and Solitude: Wittgenstein, Malinowski and the Habsburg Dilemma*, Cambridge: Cambridge University Press, edició a càrrec de Steven Lukes & David Gellner
- GREENFELD, L. (1999) *Nacionalisme i modernitat*, Catarroja/València: Editorial Afers/ Universitat de València.
- GUIBERNAU, M. (1997) *Els nacionalismes. L'Estat nació i el nacionalisme al segle XX*, Barcelona: Proa.
- HALL, J.A. (1995) "Nationalisms, Classified and Explained", in Periwal, S. (ed), *Notions of Nationalism*, Budapest: Central European University Press, pp.8-33.
- HANN, C. (1995) "Intellectuals, Ethnic Groups and Nations: Two Late-twentieth-century Cases", in Periwal, S. (ed), *Notions of Nationalism*, Budapest: Central European University Press, pp.106-128.
- HANDLER, R. (1988) *Nationalism and the Politics of Culture in Québec*, Madison: University of Wisconsin Press.
- HOBBSAWM, E.J. (1990) *Naciones y Nacionalismo desde 1780*, Barcelona: Crítica.
- HOBBSAWM, E.J (1992) "Etnicitat i nacionalisme a l'Europa actual", *Avenç* 158, pp.6-23.
- HROCH, M. (1985) *Social Preconditions of National Revival in Europe*, Cambridge: Cambridge U.P.
- KAMMERER, Nina (2014) "Catalan Festival Culture, Identities, and Independentism", *Quaderns-e de l'Institut Català d'Antropologia* 19 (2), pp. 58-77.

- KEDOURIE, E. (1985) *Nacionalismo*, Madrid: Centro de Estudios Constitucionales.
- LLOBERA, J.R. (1994a) “Durkheim and the national question”, in Peckering *et al.* (ed) *Debating Durkheim*, London: Routledge, pp.134-58.
- LLOBERA, J.R. (1994b) “Anthropological Approaches to the Study of Nationalism in Europe. The work of Van Gennep and Mauss”, in Goddard *et al.* (eds), *The Anthropology of Europe*, Oxford: Berg, pp.93-111.
- LLOBERA, J.R. (1994c) *The God of Modernity. The Development of Nationalism in Western Europe*, Oxford: Berg Publisher.
- LLOBERA, J.R. (1996) “The French ideology? Louis Dumont and the German conception of the nation”, *Nations and Nationalism* 2(2), pp.193-211
- LLOBERA, J.R. (1999) *Recent Theories of Nationalism*, Barcelona: Institut de Ciències Polítiques i Socials, WP, N° 164.
- LLOBERA, J.R. (2003) *De Catalunya a Europa. Fonaments de la identitat nacional*, Barcelona: Anagrama- Empúries.
- MIRA, J. F. (1985) *Crítica de la nació pura : sobre els símbols, les fronteres, i altres assaigs impetuosos*, València : Edicions Tres i quatre.
- MORENO, I. (1991) “Identidades y rituales”, in Prat, J. *et al.* (eds), *Antropología de los Pueblos de España*, Madrid: Taurus, pp.416–426.
- PUJADAS, J. J. (1990) “Los estudios sobre etnicidad y nacionalismo en España, 1981-1987”, in Pujadas, J. *et al.* (ed), *Identidades colectivas. etnicidad y sociabilidad en la Península Ibérica*, València: Generalitat Valenciana, pp. 3–19.
- PUJADAS, J. J. (1999) “Etnicidad catalana, multiculturalismo y recomposición del estado”, *Foro hispánico: revista hispánica de Flandes y Holanda*, (Ejemplar dedicado a: ‘Hechos diferenciales’ y convivencias interétnicas en España, coord. por Christiane Stallaert), n°16, pp.11-22.
- RIBEIRO, G.L. & ESCOBAR, A. (2006) “Las antropologías del mundo. Transformaciones de la disciplina a través de los sistemas de poder”, *Universitas Humanística*, 61, pp.15-49.
- SAN ROMÁN, T. (1996) *Los muros de la separación. Ensayo sobre hererofobia y filantropía*, Bellaterra-Madrid: Servei de Publicacions de la UAB-Tecnos.
- SKALNÍK, P. (1993) “Malinowski, la guerre, le nationalisme et l’État”, *Gradhiva*, 13, pp.3-18.
- SMITH, A.D. (1976) *Las Teorías del Nacionalismo*, Barcelona: Península.
- STOLCKE, V. (2000) “La ‘naturaleza’ de la nacionalidad”, *Desarrollo Económico*, 40(157), pp.1-22.
- VERDERY, K. (1991) *National Ideology Under Socialism: Identity and Cultural Politics in Ceausescu’s Romania*, Berkeley, L.A.: University of California Press.
- WEBER, M. (1922) *Economía y Sociedad*, México: FCE, 1969.
- WOOLARD, K. (1989) *Double Talk: Bilingualism and the Politics of Ethnicity in Catalonia*, Stanford: Stanford University Press.
- YUVAL-DAVIES, N. & ANTHIAS, F. (ed) (1989) *Woman – Nation – State*, Londres: Macmillan.



© Copyright Montserrat Clua i Fainé, 2019

© Copyright *Quaderns-e de l'ICA*, 2019

Fitxa bibliogràfica:

CLUA i FAINÉ, Montserrat (2019) “Una proposta d'interpretació del nacionalisme des de l'antropologia” *Quaderns-e de l'Institut Català d'Antropologia*, 23(2), Barcelona: ICA, pp 28-44. [ISSN 1696-8298].

